

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЫ «ЕДИГЕ»ДЕ АЛҒЫС, ПӘТИЯ ХӘМ ТИЛЕКЛЕРДИҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҰ ӨЗГЕШЕЛИГИ

Л.А.Абдимуратов – еркин излениўши

Әжсинияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: фундаментал, моддий, форма, эпизод, олқиш, дуо.

Ключевые слова: фундаментальный, материальный, форма, эпизод, благодарность, благословение.

Key words: fundamental, material, form, episode, gratitude, blessing.

Халық алғыслары ҳаққындағы изертлеў сөздин сыйқырлы күдиретине ийе болған жанрлар ҳаққында фундаментал изертлеўлерден ибарат. Халық алғысларының халқымыз турмысындағы орны жүдә үлкен. Сонлықтанда халық алғысларының халқымыз хәм мәдениатымыз тарийхы, руўхыйлығымыз раўажланыўында тутқан орнын анықлаў, олардың бүгинги ғәрезсиз турмысымызда келешек әўладты бәркәмал шахслар ретинде тәрбиялаў қуралларының бири ретиндеги мәнисин жарытыў әҳмийетли орын тутады.

Биз бул мақаламызда Қарақалпақ фольклорындағы қахарманлық дәстаны “Едиге” дәстанында алғыс, тилек, пәтиялардың қолланылыў өзгешелигине итибар қаратпақшымыз. Себеби “Едиге” дәстаны түркий халықлар арасында кеңнен тарқалған дәстан болып, Қарақалпақ версиясының 10 варианты бар екенлигин профессор К.Алламбергенов атап өткен [2:12].

Дәстанда Едиге Әлип баба Қаратийин дәўден Ақбилекти қутқырып алып келгенинде Сәтемир хан хәм Ақбилектиң анасы Едигеге ырза болып, оған шын кеўилден алғыс айтып, Едигени өз перзентим деп хәттеки Едигеге тахтын да инам етеди. Ақбилекти Едигеге атастырып хәм күйеўим, хәм перзентим дейди.

Көз айдын болсын, перзентим,
Қутлы болсын тахтың,
Қутлы болсын бахтың,
Алтын тахтың үстинде,
Журт сеники, шырағым,
Қутлы болсын сенлерге,
Бәрхә өмир өмирме,
Сенлерден ботен кимим бар,
Мәдатты берсе ҳақ жаббар,
Ашылды мине қабағым,
Келип турман тобаға,
Едиге атлы шырағым,
Кел, шырағым, баўырыма,
Баўырыма ғана алайын,
Маңлайыңнан сүйейин. [1:336]

Ақбилектиң анасыда Едигеге миннетдар болып, ақ сүтимди ембесеңде ая сүтимди емгенсең, қолымнан дуз ишкенсең зүрядымсаң –деп алғыс айтады.

Бул сөзди айтты анасы:
- Таймағай бастан дәўраным,
Қулып урылған пәриядым,
Қулыпты бузған шырағым,
Үзилип қалған белиме,
Арқаў болған қулыным,
Сенсең мениң айбатым,
Нурлы минар көзиме,
Жақты салған зүрядым.[1:337]

Мине, буннан биз инсан ушын тилектиң қандай дәрежеде уллы екенлигин көриўимиз мүмкин.

Дәстандағы Нураддин Токтамыс ханға биринши рет арыз етип барғанда хан оның сөзлерин мақуллап, оған ырза болып Нураддинге Бабасы Шыңғысдан қалған алтын самар инам етеди. Алтын самарды алып киятырғанда Нураддиннің алдынан қайғырып шыққан анасы Қарашаш болған ўақыяны еситип перзентине алғыс айтады.

Сол ўақлары анасы:

- Айнанайын андызым,
Аспанда гәўҳар жулдызым,
Жети жасар ўақтында,
Хан атаңның алдында,
Арзағөйлик есикте,
Дәлил таўып со йерде,
Бабаңаң қалған ләгенди,
Инамға алған жалғызым,
Айналсын сеннен анаң. [1:344]

Халқымызда «Сөз жүйесин тапса, мал ийесин табады»-деген нақыл бар. Дәстанда Токтамыс хан Нураддинди алдына шақыртып Ағай бий менен Тағай бийдің қуллығын дәллийилеп бер дегенде Нураддин Ағай бий менен Тағай бийди алдырып сөзин дәллийлейди. Токтамыс сонда Нураддинге ырза болып оған қырық түмен тилла береді. Дәстанда алғыслар көбинесе адамларға жақсы тилек айтыў менен бирге материаллық байлық формасында да билдириледі.

Нураддинди көтермелеп Токтамыс:

- Бәрекелла шырағым, ерден ер туўады, шын бабаңа уқсаған ақылға зийрек шырағым, қырық түмен тилла саған, - деп, алып келип баланың етегине салады [1:346].

Дәстанда сондай-ақ қахарманлар ұзақ жолға шыққанда өзине-өзи тилек тилейди. Нураддинде Токтамыс хан Соппаслы Сыпыра жыраўды алып келиўге жибергенде төмендегише тилек тилейди.

-Алла ашсын алдымды,
Қудай берсин бағымды,
Токтамыстың бергени, [1:357]

Сондай-ақ:

Аттан тусип Нураддин,
Таң намазын оқыды,
Өткенлерди яд етип,
Ата-бабасын ядлап,
Қублаға қарап қол жайып,
Бир Аллаға жалбарып,
Дуға қылды өзине. [1:378]

Дәстанда қахарманлар өзине тилек тилеў менен бирге өзине пир тутқан бабаларына сыйыныў, олардың руўхынан қоллап қуўатлаўды сораў эпизодларыда ушырасады. Нураддинде ұзақ сапарға шыққанда Бабасы Түкли Шашлы Әзиз бабасынан мәдет сорайды. Бабасы Нураддинди қоллап оған алғыс ретинде мөтире береді хәм тилегинде болады.

Тартагөрме тилинди,
Тарғыллатпа үниңди,
Аллатаала жол берсе,
Излегенди табарсаң,
Аманлық болса, шырағым,
Алты күнде айланып,
Ноғайлы елди табарсаң,
Аллахыұ экбар балам деп,
Талабыңды Алла бергей деп,
Ат маңлайын бир сыйпап,
Ғайып болды изинен. [1:359]

Нураддин Соппаслы Сыпыра жыраўды алып
келгенине разы болып Тоқтамыс хан оған алғыс
ретинде липас береді.

Ол былай дейди:
Тоғыз ай он күн жол еди,
Алып келдің жыраўды,
Барсакелмес журтынан,
Сеннен бөттеннің сирә,
Қолынан келмейди,
Бабам Шынғыздан қалған,
Қырқалы қара тон еди,
Жағасы алтын, жеңі зер,
Қасийетли тон еди,
Бабамнан қалған бул липа,

Саған мийрас болсын, - деп,
Еңсесине жабады. [1:374]

-Хәй, шырағым Нураддин,
Бергей Алла мұрадың,
Нурды көрген көзіңнен,
Нур деген тилиңнен,
Мендей атаң айлансын,
Қумкент деген аўзыңнан,
Едилди айтқан тилиңнен,
Мендей атаң айлансын,
Қубырлы деген аўзыңнан.
Тоқтамыс деген тилиңнен,
Мендей атаң айлансын,
Мендей сорлық айлансын [1:384]

– деп, Едиге өзинің баласы Нураддинге Алладан
шарапат сорап мұрат мақсетине жетіуіне тилеклеслик
билдирип пәтия береді.

Жуўмакластырып айтқанда Едиге дәстанында
халқымыздың үріп-әдет дәстүрлерин көп
ушыратыўға болады. Дәстандағы үріп-әдет
дәстүрлеримизден алғыс, пәтия, тилеклердің
тәрбиялық әхмийетиде жүдә үлкен хәм олар
жоқарыдағыдай өзгешеликте қолланылған.

Әдебиетлар

1. «Қарақалпақ фольклоры» 12-том. «Едиге» (Жумабай жыраў Базаров варианты). –Т.: «Маънавият», 2009.
2. Алламбергенов К. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге». –Нөкис: «Билим», 1995.

РЕЗЮМЕ. Мақолада Қарақалпақ халқ достони «Едиге»да олқишларнинг қўлланилиши келтирилган. Бунда олқишларнинг қўлланилиш хусусиятлари, формалари тахлил килинган. Достонда учрайдиган айрим эпизодларда олқишларнинг тарбиявий аҳамияти айтилган.

РЕЗЮМЕ. В статье приводятся данные о благодарности в «Едиге» Каракалпакского народного эпоса. Здесь проанализированы особенности и формы благодарности. В некоторых эпизодах эпоса упоминается воспитательное значение благодарности.

SUMMARY. The article gives data on gratitude, in the “Ediga” of the Karakalpak folk epic. Here, the features and forms of gratitude are analysed. In some episodes of the epic, the educational value of gratitude is mentioned.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ В ЭПОСЕ «БАХАДЫР» ПОЭТА А.ДАБЫЛОВА

Е.Алланазаров – кандидат филологических наук, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажсинияза

Таянч сўзлар: миллий эпик фольклористик анъана, фольклор, ландшафт поэзия, композиция.

Ключевые слова: национально-эпические традиции фольклора, фольклор, ландшафтная поэзия, композиция.

Key words: national epic traditions of folklore, folklore, landscape poetry (Nature Poetry) composition.

Национальная актуальность эпоса А.Дабылова “Бахадыр”, близость содержания эпоса к фольклорным программам и узнаваемость самого себя сделали поиск типологии эпических программ типологизированным. Были отмечены роль поэта в Каракалпакской литературе, его самобытность в создании письменного эпоса, близость к фольклорным эпосам в создании образа, выборе слов, поэтичность в формировании реалистических образов эпоса. Эпос, который своим творческим трудом служил литературе истинной душой для своих жителей. Среди сочинений А.Дабылова эпос «Бахадыр» стал достоянием народа каракалпаков, а ряд произведений искусства народов, родившихся в навкидо. В свое время произведения искусства на языках бывшего союза неоднократно посещались и занимали видное место в культурном фонде многонациональных народов. Творческий труд поэта подвергся критике со стороны ученых, высоко оценивших поэтику поэта, его место в каракалпакской

литературе. Это потому, что любой творческий работник-это один мир, в котором перед ним лежит кусок. Более того, они имеют разные специфические свойства загара. Главным свойством творчества народного поэта является то, что он остался верен жанру поэзии на протяжении всей истории своего творчества, и в своих исследованиях поэт старался определить свойства, заложенные в поэзии изящным словом. В XX веке в истории каракалпакской литературы многие поэты каракалпакского народа были известны своими эпическими дастанами и заложили основы письменного эпического творчества. ” Они не только продолжили богатые программы и опыт фольклорной и классической литературы в своей творческой мастерской, но и стали выдающимися поэтами в области литературы XX века, освоив и развив традиции так называемой национальной каракалпакской литературы”, - отмечал профессор А.Пахратдинов [1:74].